

Бојан Билић¹
Факултет за филозофију и педагогију
Универзитет у Бечу, Аустрија

Научни рад
UDK 305-055.1/.2(497.1)
Примљено: 04.6.2022.
Ревидирана верзија: 10.8.2022.
Одобрено за штампу: 11.8.2022.
DOI: <https://doi.org/10.46630/gsoc.29.2022.11>

(POST)SOCIJALISTIČKE NEVOLJE S RODOM: TRANSFOBIJA U SRPSKOM LEVOM AKTIVIZMU²

Apstrakt: Ovaj tekst odgovara na pitanje o tome kako je moguće da u društvenoj klimi obeleženoj korupcijom, siromaštvom, i erozijom radničke klase, Marks21 (M21), deklarativno levi aktivistički kolektiv, pokreće rat protiv trans osoba odnosno trans žena kao jedne od najmarginalizovanijih društvenih grupa. Oslanjajući se na polustrukturisane intervjue sa trans i feminističkim aktivistima/aktivistkinjama istražujem zašto članovi/članice ove marksističke organizacije artikulišu rodnu razliku na tako rigidan način da „ono što je društveno periferno” postaje simbolički centralno (Hall 1997) u meri koja vodi isključivanju, diskriminaciji i verbalnom nasilju. Dok se empirijski usredsređujem na polemiku koja okružuje M21, čiji najistureniji (muški) članovi posebno glasno govore o rizicima koje emancipacija trans (žena) navodno predstavlja za krhka dostignuća levih i feminističkih pokreta, postavljam je nasuprot *Praksisu*, starijoj jugoslovenskoj marksističkoj inicijativi koja se takođe ne može pohvaliti svojom feminističkom orijentacijom. U takvom analitičkom okviru, tvrdim da kapacitet „trans pitanja” da podeli ionako oslabljenu levu stranu političkog spektra odražava dugoročnu konzervativnu i neokolonijalnu dimenziju jugoslovenske/srpske levice.

Кljučне речи: transfobija, levi aktivizam, Srbija, Marks21, Praksis, patrijarhat, neokolonijalnost

Krajem septembra 2020, dok se svet pripremao za drugi talas pandemije izazvane korona virusom, dobio sam poziv da na *Facebook*-u lajkujem novoosnovanu Lezbejsku i gej solidarnu mrežu (LGSM), levu inicijativu proisteklu iz potrebe za „radikalno drugačijim oblicima LGB organizovanja”³ u Srbiji. Uprkos upadljivom skraćanju akronima koji je konačno, posle višedecenijskih napora, počeo da predstavlja sva svoja četiri uobičajena slova (LGBT), zaintrigirala me je ova nova pojava na konfliktnom

¹ bojan.bilic@univie.ac.at

² Уз сагласност издавача Policy Press, imprint of Bristol University Press, аутор је приредио измењен превод једног од поглавља зборника радова: *Transgender in the Post-Yugoslav Space: Lives, Activisms, Culture* ed. by Bojan Bilić, Iwo Nord, and Aleksa Milanović. Преведени текст су рецензирали домаћи рецензенти који су га, уз одређене сугестије, препоручили за штампу. Овде га објављујемо под ознаком „научни рад”, без квалификације „оригинални”.

³ LGSM су у Београду 2020. основали леzбејски и геј чланови и чланице групе M21. Nedavno je usredsredila svoje aktivnosti na pomoć гејевима, леzбежкaма и бисексуалним особама suočеним s pretњом gubitka krova nad glavom i/ili nasilja. „Manifest” ove inicijative dostupan je овде: <https://lgsolidarnamreza.org/about/>

polju lokalnog aktivizma. Čim sam počeo da čitam „manifest” grupe, složio sam se sa željom da se oživi značaj klase u našim sociološkim analizama, naglasi oslobođenje žena, angažman prožme feminističkim principima, a neheteroseksualna emancipacija izbavi iz ralja elitizma i hegemonih narativa. Avaj, moj entuzijazam je počeo da bleedi kad sam naišao na deo teksta koji kaže da su gejevi i lezbejke „manjina” čije pravo na „istopolnu privlačnost” treba da ima prednost nad seksualnim praksama ili fetišima bilo koje vrste. Ni kvir, za koji sam mislio da bi mogao da posluži kao protivotrov bolnom regionalnom nasleđu otvrdnutih identiteta, nije bio pošteđen: umesto da mu se pride kao oruđu koje bi možda moglo da olabavi identitetsku omču stegnutu oko naših „nenormativnih” života, osuđen je kao sredstvo za „pravdanje trulih koalicija sa heteroseksualcima” i „fikcija” koju bi valjalo odagnati iz znanja što napaja naše društvene pokrete. Kako sam se približavao kraju programske izjave, nisam mogao da se otnem utisku razočaranja i frustracije, posebno stoga što sam saznao da su „pritisak na odnose sa osobama suprotnog pola” i hormonske i hirurške intervencije „u cilju ispravljanja tela” samo „noviji i perfidniji oblik stare terapije konverzije”. Trebalo mi je vremena da shvatim ovakav diskurzivni manevar koji ne samo što je trans⁴ osobe (ono nedostajuće T!) sveo na pseudonaučnu praksu, već je i zabio još jedan, posebno štetan, kolac u naša ionako krhka koaliciona postignuća.

„Manifest” LGSM predstavlja vrh transfobnog ledenog brega koji pluta velikim delom srpskog levog i feminističkog aktivizma poslednjih godina. LGSM je izdanak organizacije *Marks21* (M21), osnovane u Beogradu 2008. s ciljem da predstavi verziju marksizma koja bi mogla da odgovori na izazove 21. veka. Odlučni da ne predaju politiku u nepouzdanu ruku vladajuće klase, ovi savremeni marksisti obavezuju se da će doprineti osnaživanju radnika i radnica i svih koji pate pod jarmom kapitalizma. Sebe nazivaju grupom revolucionarnih socijalista posvećenih razvoju marksizma kao „žive teorije” koja usmerava svakodnevnu praksu kako bi radnike ponovo učinila vlasnicima sredstava za proizvodnju (*Marks21*, n. d./a). Iako je Srbiji, siromašnoj, razočaranoj i zarobljenoj državi, zaista potrebna politika koja bi je zaštitila od kapitalističkih nasrtaja, čini se da za trinaest godina postojanja, M21 nije obnovio iscrpljene zalihe proleterskog političkog potencijala. Naprotiv, grupa je izbila na loš glas zbog upornosti s kojom neki od njenih sadašnjih i bivših članova i članica promovišu transfobiju neprestano je dovodeći u središte pažnje i upuštajući se u opsesivni napad na jednu od najmarginalizovanijih društvenih grupa.

Premda na prvi pogled takva istrajnost može delovati iznenađujuće za kolektiv koji navodno želi da doprinese humanizaciji sveta, pažljivije razmatranje njegovog delovanja ukazuje na snažne patrijarhalne i neokolonijalne struje koje, udružene, podrivaju progresivne vrednosti i deklarisanu socijalistu opasno približavaju njihovim reakcionarnim protivnicima. U ovom tekstu oslanjam se na polustrukturisane intervju sa trans i feminističkim aktivistima i aktivistkinjama kako bih istražio zašto neki predstavnici srpskog levog aktivizma – koji se s mukom oporavlja od nacionalističkog udara devedesetih godina – obeležavaju rodnu razliku na tako rigidan način

⁴ Koristim reč „trans” kao skraćenicu za „transrodan/transrodna”, što je kišobran-pojam koji se odnosi na ljude čiji se rodni identitet ili izraz razlikuje od onog koji im je dodeljen na rođenju. Osim trans muškaraca i trans žena, taj pojam obuhvata i one koji su nebinarni ili dženderkvir.

da „ono što je društveno periferno” postaje simbolički centralno (Hall 1997) u meri koja vodi isključivanju, diskriminaciji i verbalnom nasilju.

Dok se empirijski usredsređujem na polemiku koja okružuje M21, čiji najistureniji (muški) članovi posebno glasno govore o rizicima koje emancipacija trans (žena) navodno predstavlja za krhka dostignuća levih i feminističkih pokreta, postavljam je nasuprot *Praksisu*, starijoj jugoslovenskoj marksističkoj inicijativi koja se takođe ne može pohvaliti svojom feminističkom orijentacijom. U takvom analitičkom okviru, tvrdim da kapacitet „trans pitanja” da podeli ionako oslabljenu levu stranu političkog spektra odražava dugoročnu konzervativnu i neokolonijalnu dimenziju jugoslovenske/srpske levice. To „pitanje” ukazuje na globalna neokolonijalna uplitanja u proizvodnju lokalnog aktivističkog znanja, odnosno na nekritičko prisvajanje/(ne)prevođenje zapadnih debata koje imaju štetne političke posledice.

S ovim u vezi, nisam prvenstveno zainteresovan za ponavljanje često zlonamernih i transnacionalno sličnih „teorija” o esencijalizovanim polnim razlikama koje olako odbacuju godine feminističkog akademskog rada. Više se vodim pitanjem kako je uopšte moguće da diskurs diskriminacije eskalira u aktivističkoj zajednici u kojoj bi trans osobe trebalo da pronađu utočište, solidarnost i podršku. U prvom delu teksta pripremam pozadinu za svoju analizu tako što ocrtavam konture debate, uglavnom vođene u Velikoj Britaniji i širem anglosaksonskom prostoru, koja je konstruisala trans žene i nebinarne ljude kao pretnju za cis žene. U drugom uvodnom delu osvrćem se na neke od najvažnijih elemenata autonomnog marksističkog organizovanja u socijalističkoj Jugoslaviji, pre svega *Praksis*, koji je trebalo da pruži „nemilosrdnu kritiku svega postojećeg” (Vodovnik 2012) i tako posluži kao levi korektiv socijalističkog režima. Na osnovu literature koja tom kolektivu pristupa iz sociološke i etnografske perspektive, podvlačim ređe razmatrane patrijarhalne i neokolonijalne odlike njegovog delovanja. Moja analiza zatim pokazuje kako se „poricanje [trans] autentičnosti” kolektiva M21 (Bettcher 2006: 204) nadovezuje na to neproblematizovano konzervativno nasleđe prerastajući u rigidnu politiku identiteta koja dehumanizuje jednu ranjivu društvenu grupu.

U tom smislu tvrdim da (barem) neki od stavova o isključivanju trans osoba, koji su se u poslednje vreme dodatno raširili, potiču iz ukrštanja rastućih pritisaka da se organizacija M21 pozabavi seksizmom unutar sopstvenih redova, s jedne strane, i nekritičkog uvoza kontroverze o „trans pravima” iz Velike Britanije u osetljivu i radikalno drugačiju arenu srpske aktivističke politike, s druge. Umesto da bude emancipatorna avangarda i verodostojna alternativa sve moćnijim desničarskim snagama, M21 postaje zagovornik „preventivnog konzervativizma” ustremljujući se na trans žene koje bi navodno mogle ugroziti druge žene i dovesti u pitanje njihovu sigurnost. Takva praksa ne može se odvojiti od repatrijarhalizacijskog impulsa i „otvrđnjavanja” linije koja razdvaja muškarce od žena izazvanih usponom neoliberalnog kapitalizma i njegovim preplitanjem s nacionalističkim verskim ideologijama u regiji. Na taj način – možda paradoksalno – transfobija postaje pokazatelj do koje mere kapitalistička logika, utemeljena na rodnim hijerarhijama, prožima (čak i) ono što se naizgled nudi kao odgovor na razorno dejstvo koje upravo ta logika ima na postsocijalistički društveno-ekonomski život Srbije.

Kolonijalne dimenzije trans-isključujućih politika

Dana 8. jula 2018, *Pride in London*, aktivistička grupa koja organizuje parade ponosa u glavnom gradu Velike Britanije, objavio je izvinjenje zbog incidenta u kom se grupa lezbejskih aktivistkinja, poznatih kao *Get the L Out*, „na silu probila na čelo povorke” (*PrideinLondon* 2018: na internetu) zahtevajući da maršira iza zastave duginih boja. Tvrdile su da je trans pokret, koji prema njihovom mišljenju obuhvata i „muškarce koji se identifikuju kao lezbejke... namećući im heteroseksualnost”, manifestacija sveprisutne „kulture silovanja” koja ugnjetava žene (lezbejke). Ta epizoda stekla je međunarodnu vidljivost ukazujući sasvim eksplicitno na spor oko trans identiteta koji potresa britanski feminizam u poslednje dve decenije. Antitrans-politika napravila je posebno oštar zaokret 2017. kada je premijerka Tereza Mej najavila planove za reformu Zakona o priznavanju roda iz 2004, koja bi omogućila trans osobama da rod u matičnim knjigama promene na osnovu samoopredeljenja. Najava ove mogućnosti dovela je do porasta netrpeljivosti prema trans osobama utemeljene na ideji da se oznake *pola* ne mogu promeniti, jer predstavljaju biološku/materijalnu stvarnost različitu od *roda* kao izraza društvene uloge ili ideologije. Drugim rečima, takve esencijalizujuće pozicije pretpostavljaju da je pol nepromenljivo svojstvo prema kom trans žene treba da budu označene kao „muško”, a trans muškarci kao „žensko”. Kada bi se taj „biološki” poredak poremetio trans i rodno nebinarnim identitetima, „muškarci” bi mogli da ugroze žene tako što bi dobili pristup sigurnim ženskim prostorima. Trans osobe i njihovi simpatizeri označavaju zagovornice ovog gledišta kao „TERF”⁵ (trans-isključujuće radikalne feministkinje) jer se one zalažu za *isključivanje* trans žena i devojaka iz domena legitimne ženskosti (Pearce et al. 2020).

Iako je TERFizam u velikoj meri „uvezen” u Veliku Britaniju iz američkih feminističkih krugova tokom sedamdesetih godina 20. veka, posebno plodno tlo je našao u britanskom javnom diskursu gde je postao „respektabilna predrasuda koja je zajednička delovima kako leve tako i desnice” (Jacques 2020: na internetu). „TERF ratovi” se odvijaju u sklopu širih, transnacionalnih desničarskih i antifeminističkih inicijativa i ukazuju ne samo na ko-konstitutivnu prirodu pola i roda, već i na njihovu isprepletenost s rasizovanim identifikacijama. Istrajnost netrpeljivosti prema trans osobama u Velikoj Britaniji teško se može odvojiti od mehanizama kojima je britanski feminizam stupao u interakciju s kolonijalizmom i imperijom (Lewis 2019). Imperijalne politike su u velikoj meri bile posvećene nametanju heteroseksualnosti putem kriminalizacije homoseksualnih praksi (Akintola 2017), kao i jačanjem rodne binarnosti. Jedan aspekt procesa kolonijalne rasizacije nije bio samo doživljavanje rasnog „drugog” kao potencijalne seksualne pretnje, već i to da su crne žene i nebinarne osobe percipirane kao opasno muževne usled čega nikada zaista nisu dostizale standard navodno „prirodne” ženskosti belih žena (Pearce et al. 2020; McClintock 2013). Činjenica da se (bele) cis žene danas mogu predstavljati kao

⁵ Dok je pojam „TERF” u opštoj upotrebi među pristicama trans osoba, aktivistkinje koji isključuju trans osobe smatraju ga mizoginim.

ranjive spram trans žena kao opasnih odražava nadmoć koju te žene imaju nad trans ženama ili rasizovanim drugim bilo koga roda (Pearce et al. 2020). Udruženo dejstvo beline (whiteness) i rodne normativnosti može biti toliko jako da zaseni činjenicu da su zapravo trans žene i nebinarne osobe drugih rasa – a ne bele cis žene – izložene nesrazmerno visokom riziku od rodno zasnovanog nasilja (Hasenbush et al. 2019).

Međutim, iako je TERF argument izgubio veliki deo svoje destruktivne snage u SAD, pustio je duboke korene u Velikoj Britaniji, jer britanski feminizam nije bio izložen crnim i starosedelačkim (indigenous) feminističkim politikama u onoj meri u kojoj je to bio slučaj s američkim (Lewis 2019). Lewis (2019) tvrdi da su masovne mobilizacije, koje su se dogodile između devedesetih godina prošlog i druge decenije ovog veka, u mnogim delovima sveta, uključujući i SAD, dovele do porasta svesti o prožimanjima rase, roda i klase. S obzirom na to da je poslednjih decenija prostor za takvo razumevanje glavnih osa moći mnogo uži u Velikoj Britaniji, bele feministkinje srednje i više klase održale su svoj uticaj na artikulaciju feminističke agende. To je uokvirilo diskusiju o pravima trans osoba na način koji ne samo što izaziva „gorak sukob levičara protiv levičara” (Kearns 2018: 25) unutar Velike Britanije, već i daleko izvan njenih granica.

S tim u vezi, *LGB Alliance*, britanska aktivistička organizacija koja „zastupa interese LGB ljudi”, nedavno je objavila vest o osnivanju globalne mrežu antitrans LGB kolektiva – takozvanu *LGBInternational* – i pozdravila pristupanje pomenute LGSM. Ispitujući članstvo tih grupa, koje su – poput srpske – osnovane oko septembra i oktobra 2020. od Irske do Australije i od Norveške do Brazila, Paisley (2020) je pokazao da su njihovi pratioci na društvenim mrežama skoro u potpunosti podskup pratilaca britanske *LGB Alliance*. Irska grupa, na primer, ima više pratilaca u Velikoj Britaniji nego u Irskoj, dok velška ima više pratilaca u Engleskoj nego u Velsu. Na osnovu te analize, Paisley zaključuje da *LGBInternational* nije međunarodni pokret, već samo prividno *grassroots* (astroturf) kampanja koja šteti LGBT zajednici tako što iz nje isključuje trans osobe i potkopava decenije aktivističkog rada. Slično kao što se homofobija „izvozila“ iz kolonijalnog centra, pa i dan-danas otežava ukidanje anti-LGBT zakonodavstava u mnogim bivšim britanskim kolonijama (Akintola 2017), netrpeljivost prema trans osobama raspiruju moćni mediji i aktivističke organizacije. Zato se postavlja pitanje kako se ta inicijativa hibridizuje s transfobnim stavovima, patrijarhalnim nasleđem i kolonijalnim/autoritarnim dispozicijama u društvenim kontekstima van Velike Britanije.

Patrijarho-neokolonijalna čvorišta jugoslovenskog marksističkog angažmana

„Jugoslovenska filozofija šezdesetih i početkom sedamdesetih bila je čudnovat društveni fenomen” (Marković 1976: 63). Uvaženi (a na kraju i neslavni) jugoslovenski/srpski marksistički filozof, Mihailo Marković, teško da je mogao predvideti kontradiktorne konotacije koje će njegova izjava iz 1976. dobiti u narednim decenija. Marković je bio jedna od centralnih figura marksističkog humanističkog pokreta koji

se razvijao u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, i od 1964. do 1974. objavljivao *Praxis*, jedan od vodećih međunarodnih časopisa posvećenih marksističkoj misli. Takozvana *Praksis škola* obuhvatala je filozofe i društvene naučnike uglavnom sa Univerziteta u Zagrebu i Beogradu koji su se, iako nisu imali homogenu filozofsku orijentaciju, okupljali oko ideje odbacivanja staljinističkog dogmatizma i nezadovoljstva kursom kojim je jugoslovenski socijalizam krenuo sredinom šezdesetih godina. Upuštajući se u novo čitanje „mladog Marksa”, *Praksis* je preuzeo „rizik potpune slobode u analizi današnjeg sveta i njegovog društva” (Marković 1976: 63) i artikulisao kritički diskurs koji se protivio istrajavanju klasnih razlika, partijske birokratije i ekonomske neefikasnosti rasprostranjenih u tadašnjoj Jugoslaviji. Reinterpretacija marksističke filozofije koju je ova grupa ponudila postavila je *humanizam* u srž političkog angažmana, koji bi trebalo da dovede do novih oblika kritičke subjektivnosti i zada konačan udarac ostacima otuđenja koje je jugoslovenski samoupravni socijalizam nasledio od svojih kapitalističkih preteča (Vodovnik 2012).

Međutim, politički projekat koji je slavio ljudsku kreativnost i zazivao novi tip ličnosti srazmeran autentično socijalističkom društvu bio je pretežno muški poduhvat. Ne samo što su svi glavni teoretičari *Praksisa* i iz Beograda (sa izuzetkom Zagorke Golubović) i iz Zagreba bili muškarci, već bi se teško moglo pronaći više od deset žena (npr. Blaženka Despot, Nadežda Čaćinović Puhovski, Agnes Heller) na spisku od 224 naučnika i naučnice (praxis.memory of the world, n. d.) koji su ikada učestvovali u Korčulanskoj letnjoj školi, gde su se članovi i članice grupe okupljali svake godine sa svojim uglednim međunarodnim kolegama, uglavnom sa Zapada. Bez obzira na tako neuravnoteženu rodnu distribuciju *Praksisa*, pionirske feminističke aktivistkinje tog vremena (npr. Vesna Kesić, Slavenka Drakulić, Biljana Kašić) hvale neke njegove članove (Ivana Kuvačića, Gaja Petrovića, Rudija Supeka) zbog spremnosti da podrže zametke autonomnog feminističkog organizovanja tako što su, na primer, dozvolili da se seanse o feminizmu održavaju u okviru njihove istraživačke grupe na Sveučilištu u Zagrebu (Lóránd 2018). Ipak, među aktivistkinjama je dominirao utisak da feminizam nije tema od velike važnosti i da „levim idejama nedostaje feministički ugao” (Lóránd 2018: 48). Na primer, Biljana Kašić (Lóránd 2018: 32) izjavila je da „filozofi *Praksisa* nisu ozbiljno shvatali feminizam, a na sastancima žene nisu mnogo komentarisale“. Slično, Vesna Kesić (Lóránd 2018: 32) imala je neprijatan susret s pomenutim Mihailom Markovićem, „koji je rekao da možemo da dođemo i razgovaramo o feminizmu, ali nas je pitao: 'Da li biste, molim vas, mogle da izgledate ženstvenije?'”.

Praksis očigledno nije mogao da uspostavi produktivnu vezu sa sve intenzivnijim feminističkim angažovanjem koje je počelo da se razvija u političkom sistemu u kom je deklarirana jednakost muškaraca i žena bila obavijena debelim naslagama patrijarhata. Jugoslovenski feministički aktivizam, na koji socijalistički režim nije blagonaklono gledao i koji nije nalazio mesto u njegovoj (levoj) alternativi, doživeti će procvat tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, nakon raspada *Praksis* grupe (Bonfiglioli, 2008).

Štaviše, *Praksisov* maskulini karakter nije odražavao samo njegove patrijarhalne dimenzije, već i možda nešto prigušenije kolonijalne tonove. Prilazeći tom

kolektivu kroz dekolonijalnu prizmu, Karkov i Valiavicharska (2018: 17) pokazuju da je, uprkos svoj teorijskoj novini, *Praksis*

operisao sa kolonijalnom definicijom čoveka čija navodna univerzalnost počiva na izuzetno isključujućim temeljima. Jugoslovenski koncept „socijalističkog čoveka” bio je samo još jedna verzija (zapadnog) muškarca koji sebe *preterano predstavlja* kao ljudsko biće nauštrb raznih ne/pod-ljudskih drugih.

Autori tvrde da je artikulacija marksističkog humanizma ove grupe imala zapadnjačke kolonijalne osnove i da je nekritički učestvovala u logici zapadne kolonijalnosti kroz evrocentričnu etnohumanističku perspektivu s navodno univerzalnom primenljivošću. Pažljivim čitanjem dela mnogih najistaknutijih članova *Praksisa* (Marković, Životić, Vranicki, Supek), Karkov i Valiavicharska (2018) otkrivaju sveprisutne rasizirajuće binarne distinkcije (npr. srpski nacionalisti nasuprot Turaka Osmanlija, civilizovani muškarci posvećeni praksičkoj delatnosti nasuprot primitivnih ljudi, etnocentizam i divljačke navike nasuprot istinski humane univerzalne kulture) koje su ti filozofiji koristili u naporu da objasne prepreke s kojima se socijalizam suočavao na putu ka punom emancipatornom ostvarenju (koji, prema Životićevom mišljenju, ometa i multietnički sastav jugoslovenske federacije; Karkov i Valiavicharska 2018). S jedne strane, prizivanja nove socijalističke ličnosti u velikoj meri su prenebregavala duboke pukotine rase, klase, roda, etničke pripadnosti, i geografske lokacije (urbane naspram provincijskih/ruralnih sredina) koje su se neprekidno otvarale u jugoslovenskoj socijalističkoj stvarnosti. S druge strane, iako dobro pozicionirani za tako nešto u zemlji koja je bila jedan od osnivača Pokreta nesvrstanih (Stubbs 2020), članovi *Praksisa* nisu uspostavili bliže konceptualne veze s globalnim jugom i njegovim bogatim nasleđem dekolonijalne borbe crnih ljudi.

Takav teorijski propust predstavlja „kolonijalnu kratkovidost” (Karkov i Valiavicharska 2018: 15; Karkov 2015) usled koje su neki članovi kolektiva počeli „da kopiraju strategije unutrašnjeg kolonijalizma sa represivnim posledicama po ranjivu populaciju” (Karkov & Valiavicharska 2018: 24).⁶ Raspad šireg socijalističkog okvira krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina, kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu, omogućio je spajanje patrijarhalnih i kolonijalnih dimenzija na posebno destruktivan način. U Srbiji je Socijalistička partija Slobodana Miloševića sistematski podrivala i „otimala” levicu u ime etnonacionalističkog projekta praćenog intenzivnom repatrijarhalizacijom koja je počela da briše feministička dostignuća. U okviru tog procesa odigrali su se naizgled iznenađujući politički preobražaji: na primer, Mihailo Marković, ranije nepokolebljivi socijalista, postao je glavni ideolog rasističkih diskursa Miloševićevog režima koji su raspirivali vatru etničke mržnje (Fuchs 2017; Jakišić 2011). Iako se kompleksnost *Praksisa* svakako ne može svesti na lične sudbine nijednog od njegovih članova, ona ipak svedoči o degenerativnom potencijalu leve politike koju karakterišu ozbiljne patrijarhalne i kolonijalne „slepe mrlje”.

⁶ Slično, Baker (2018: 111) tvrdi da je poistovećivanje Jugoslavije s globalnom antikolonijalnom borbom često bilo slepo prema rasi, dok Subotić i Vučetić (2019) tvrde da, iako je bio deklarativno antikolonijalan, jugoslovenski socijalistički režim nije u dovoljnoj meri uvažavao rasizovanu strukturu globalnog društva.

Metod

Poput svog daleko poznatijeg prethodnika, grupa M21 (koja broji tridesetak članova) posvećena je revolucionarnoj intervenciji čija je namera uspostavljanje besklasnog društva. U okviru tog sveobuhvatnog cilja, kolektiv navodi da je angažovan u dve velike borbe: prva je „protiv svakog vida potlačenosti [jer] je nemoguće zalagati se za socijalističku revoluciju ukoliko se aktivno ne borimo za oslobođenje žena i LGBTTIQA+ populacije”, dok je druga okrenuta protiv „uplitanja imperijalističkih sila Zapada i Istoka i njihovih lokalnih nacionalističkih klijenata iz redova vladajućih klasa, koji su kroz čitavu istoriju našeg regiona bili glavna prepreka mirnom i zajedničkom suživotu svih naroda Balkana” (Marks21, n. d./b, na internetu). U svetlu njihove nedavne kampanje koja isključuje trans osobe, oslanjam se na petnaest polustrukturisanih intervjuua s trans (i) feminističkim aktivistkinjama i aktivistima. U tim razgovorima istražujem šta one i oni (uključujući i dve bivše članice kolektiva) misle o tome u kojoj se meri M21 držao ova dva deklarirana principa.

Intervjui su organizovani u dva kruga: prvi krug (osam intervjuua) vođen je u decembru 2019. u okviru mog šireg istraživačkog projekta o razvoju trans podržavajućih politika u Srbiji. Tu su se moja pitanja ticala motivacije za aktivističko angažovanje i artikulaciju aktivističkih strategija uopšte. Na početku svakog intervjuua, sagovornici i sagovornice su imali priliku da govore o svom učešću u trans inicijativama. S obzirom na to da je transfobno raspoloženje u levom i feminističkom organizovanju imalo istaknuto mesto u intervjuima prvog kruga i da se debata u međuvremenu intenzivirala, drugi krug intervjuua (sedam intervjuua) obavljen je u decembru 2020. godine. Tada su se intervjui usredsredili na internu rodnu dinamiku grupe M21 i status žena i trans osoba unutar kolektiva. Jedna bivša članica M21, koja je i trans aktivistkinja, intervjuisana je u oba kruga, dok sam s drugom bivšom članicom razgovarao samo u drugom krugu.

Učesnici i učesnice u istraživanju su bili žene, muškarci, trans žene, trans muškarci i jedna rodno nebinarna osoba, starosti između 23 i 40 godina. Rekrutovani su na osnovu svog trans i feminističkog angažmana uzorkovanjem po *snowballing* principu i intervjuisani na srpskom jeziku. Intervjui su trajali između 45 minuta i dva sata i snimani su mp3 diktafonom. Svi ispitanici i ispitanice dobili su usmene informacije u vezi sa oblikom i procedurom istraživanja i dali su informisani pristanak. Intervjui su naknadno transkribovani i analizirani korišćenjem induktivne tematske analize s ciljem identifikovanja obrazaca koji se odnose na dva proklamovana cilja aktivističkog kolektiva.

Rezultati

Na osnovu empirijskog korpusa, analiziram tri međusobno povezana elementa delovanja grupe M21: 1) patrijarhat i seksizam, 2) TERFizam i 3) nekritički uvoz/prevod debate o trans pravima.

Patrijarhat i seksizam

Kada se pojavio 2008. godine, M21 je obećavao da će ponuditi novi odgovor na pitanje kako se feminističke i leve struje mogu spojiti u radu jedne aktivističke organizacije. To je podrazumevalo stvaranje širokog fronta akcije koji bi se izdvojio učešćem i angažovanjem onih koji trpe ugnjetavanje, uključujući žene i LGBT osobe. Po rečima jedne sagovornice:

Kada sam se pridružila, veoma rano, činilo mi se da kolektiv nije samo prazna priča, već da oni stvarno pokušavaju da urade nešto značajno... tamo je bilo više mesta za žene nego u drugim levim inicijativama... imali su principe, veoma drugačije od nekih drugih levih organizacija koje se ne bave feminizmom... u to vreme, M21 važio je za grupu koja ne samo što se drži ekonomskih pitanja, već se trudi da sagleda širu sliku i obrati pažnju na rod i seksualnost (lična komunikacija, decembar 2019)...

Uprkos emancipatornoj orijentaciji, rodne hijerarhije pratile su ovaj kolektiv od samog početka. To je bilo očigledno, na primer, u načinu na koji su tretirane nove članice:

Primitila sam, posebno u slučaju jedne drugarice, da se ženama mnogo manje povlađivalo nego muškarcima... kada bi se pridružile organizaciji bez dovoljno znanja ili ako bi imala blaga liberalna skretanja, odmah bi bile čak i ismejane... Naročito mislim na jednu ženu konkretno, dobro sada muškarca, ali tada je učestvovao u diskusiji kao žena... nakon njene intervencije, jedan muškarac je rekao: „I kad biste je pitali da objasni o čemu se tu stvarno radi, ne bi umela da kaže”... mogla se osetiti neka vrsta prezira... (lična komunikacija, decembar 2019)

Takve distinkcije na osnovu roda takođe su se odražavale i u načinu na koji su raspoređivane aktivnosti među članovima i članicama kolektiva:

vrlo često su žene dobijale zaduženja da hvataju beleške ili da prevode ili su im dodeljivane neke pasivnije aktivnosti... većina žena u grupi bila je zadužena za tehnička i netehnička pitanja, dok su muškarci govorili: „ja ću da pišem...”, „ja ću da govorim...”. Činilo se da se oni mnogo češće bave teorijom i govorenjem nego žene... Kada je reč o diskusijama na sastancima, njima su uglavnom dominirali muškarci... Ne kažem da muškarci uopšte nisu radili ništa praktično, ali nekako je postojala podela rada koja je bila jasno rodno obeležena... kako je vreme prolazilo, situacija je postajala sve ozbiljnija... (lična komunikacija, decembar 2020)

Sagovornici i sagovornice koji su učestvovali u radu grupe ili pratili njen razvoj navode da su članovi i članice bili svesni seksističkih stavova, ali da nikada nije bilo dovoljno spremnosti da se njima odlučnije pozabave.

...uglavnom su feminističke teme ostajale u pozadini čak i kada su u pitanju bile ozbiljne stvari... njima se nisu baš bavili... nije stvar u tome da grupa nije radila na seksizmu... samo nikada nisu radili temeljno, uglavnom su bili zainteresovani za to da spreče otvorene incidente, ali su odnosi snaga ostajali netaknuti... nešto bi se rešilo usput, ali to nije bilo deo „centralnog programa”, da tako kažem... pojave su kritikovane tokom cele godine i stalno se činilo kao da se ulažu napori da se problemi pre-

vaziđu, ali su se oni uvek iznova javljali... imali smo nekoliko muškaraca u grupi koji su se godinama kritično ponašali; jedan je izbačen, ali saopštenje o tome nikada nije objavljeno... činilo se da bismo, ako se dovoljno potrudimo, mogli da prevaziđemo probleme, bar u izvesnoj meri, bar neke od njih... međutim, sve je ostajalo po starom i stalno su se javljale nove smetnje, koje su bile prilično toksične... (lična komunikacija, decembar 2019)

TERFizam⁷

S obzirom na interesovanje za LGBT politiku, kolektiv je pratio razvoj LGBT aktivizma u zemlji, posebno u vezi sa organizacijom parada ponosa. Pošto mu je cilj bio da ispita kako bi LGBT inicijative mogle da ojačavaju levu dimenziju, kolektiv je 2015. godine – nekoliko godina pre transfobnog talasa – objavio dva teksta trans aktivistkinje Sonje Sajzor. Po rečima jedne aktivistkinje:

M21 je bila jedina leva grupa u kojoj je bilo više ljudi koji nisu strejt... neki su se, međutim, autovali kao trans tek nakon što su napustili grupu... M21 je aktivno pratio šta se dešava na prajdu i učestvovao tu i tamo u nekim manjim akcijama... Uvek je postojala ideja da nam je potrebna kvir organizacija leve orijentacije, ali ona nikada nije baš podsticana... Sećam se da se vodila debata pre jednog prajda i da smo zaključili da on treba da ima neki oblik levog protesta... Zbog toga smo 2015. zamolili Sonju Sajzor da objavi neke od svojih tekstova koji kritikuju način na koji je organizovan prajd... to je bilo moguće jer je stav grupe prema trans pitanju tada bio drugačiji... (lična komunikacija, decembar 2020)

Međutim, kako su patrijarhalni obrasci ponašanja sve više pritiskali kolektiv preteći da ga podele, neke članice doživele su intenziviranje trans aktivizma i pojavu TERF narativa kao priliku da ojačaju „feministički” kurs grupe. TERFizam je omogućio mnogim članovima grupe ne samo da zaobiđu složene debate u vezi s rodom, već i da se predstave kao ljudi kojima ženska emancipacija leži na srcu.

TERFizam se pojavio kao vid marginalizacije problema seksizma, način da se on prikrije... Ne računajući jednu posebno glasnu ženu, glavni izvor transfobije zaista su bili muškarci... Činilo se da su usvojili TERF argumentaciju jer im je tako lakše da se nose s feminizmom... Koriste radikalni feminizam kao alternativu temeljnom bavljenju feminizmom... to ima veze s činjenicom da su putem TERF-a počeli da povlače neke paralele između pola i klase, pa su pokušali da uguraju kompleksnost rodniha pitanja u tumačenja klasičnog marksizma. Ali niko od njih nije zaista upoznat s temom do te mere da o njoj može da govori na suvisao način... lakše im je da se jednostavno ne upuštaju u nju... istini za volju, njihovo tumačenje je ispravno u izvesnim aspektima, ali problem je daleko komplikovaniji... zanemaruju deo koji se ne uklapa u priču na kojoj insistiraju... (lična komunikacija, decembar 2019)

⁷ Pojam „TERF” uvezen je u srpski jezik zajedno sa širim debatama o trans osobama i sada ga često koriste trans aktivisti i aktivistkinje i njihove pristalice. S druge strane, kao i ostali članovi njihove međunarodne mreže, aktivisti i aktivistkinje M21 i LGSM smatraju tu reč problematičnom i ističu njene lokalne pejorativne verzije, *terfulja* i *terfača*.

Konkretnije, kada je stav isključivanja trans osoba počeo da uzima maha u proleće 2018, brzina kojom se širio među članstvom bila je iznenađujuća za mnoge moje sagovornike i sagovornice. U pokušaju da to objasni, jedna od njih dovodi ovu promenu u politici grupe u vezu sa idejom da su transfobiju počeli da promovišu njeni najistaknutiji članovi:

U leto 2018. održali smo kongres gde trans pitanje uopšte nije bilo tema... tema je bio naš kodeks⁸ ponašanja, a ja sam učestvovala u njegovom pisanju... ironično, taj kodeks još uvek postoji na njihovoj veb-stranici i govori o LGBTQ ljudima... u međuvremenu su promenili stavove, promenili praksu i ostavili kodeks tamo... Nisam to mogla sebi da objasnim dugo nakon što sam napustila grupu... Mislila sam, ako se okupljamo na levoj strani pošto smatramo da su ljudi jednaki bez obzira na pol, rod, veru itd... kako onda možeš da zagovaraš praksu koja je potpuno nesaglasna s tim, kako ne vidiš da to što radiš direktno ugrožava živote ljudi, i borbu za koju tvrdiš da se zalažeš? Kasnije sam mislila da je postojao pritisak najglasnijih ljudi u grupi koji su počeli da dele gomilu problematičnih tekstova, pa je bilo lako da se takva uverenja učvrste... U početku, ti ljudi koji su imali TERF stavove nisu bili brojni, ali stvar je u tome što su to bili iskusniji i, takoreći, stariji aktivisti... čak i ako ih ne posmatraš na način da veruješ svakoj njihovoj reči, ipak ih doživljavaš kao uzore... (lična komunikacija, decembar 2020)

U ovom procesu, položaj nezvaničnog vođe kolektiva bio je posebno važan, jer je on sâm počeo da koristi retoriku isključivu prema trans osobama kako bi skrenuo pažnju s rastućih optužbi za seksizam. Nekada prijatelj s pomenutom Sonjom Sajzor i prilično naklonjen poboljšanju društvenog statusa trans osoba, prošao je kroz upečatljiv politički preobražaj u nastojanju da sačuva svoju „feminističku” reputaciju. Po rečima jedne sagovornice:

...polako je počeo da gubi legitimitet zbog načina na koji se ophodio prema ženama i u grupi i van nje... u početku je, zapravo, prilično podržavao trans borbu... nije se slagao sa svojom tadašnjom devojkom koja je bila TERF, ali kako je vreme prolazilo i kako se suočavao sa sve većim kritikama, polako je prelazio na drugu stranu... našao je podršku među nekim TERF ženama i nastavio da se ponaša kao veliki feminista... i tako je, u jednom trenutku, postao najkritikovaniji čovek u organizaciji i preuzeo TERF narativ kako bi ponovo postao „zaštitnik žena”... glumio je viteza na belom konju za neke žene iz organizacije... u izvesnom periodu stalno je postavljao objave na trans teme, bio je potpuno opsednut... usvojio je TERFizam u trenutku kada je mislio da će mu to odgovarati... videlo se da njegovo zastupanje TERFizma sve više jača što mu položaj u organizaciji slabi... (lična komunikacija, decembar 2020)

Ovakav strateški izbor vođe grupe imao je dugotrajan uticaj na članstvo kolektiva učvršćujući njegovu perspektivu isključivosti prema trans osobama, čime je postao prilično nepropustan za znanje i proživljeno iskustvo trans ljudi.

...u trenutku kada je on počeo otvoreno da zastupa TERF, kolektiv još nije imao jasan stav... osim još dva istaknutija muška člana koji su delili njegovo mišljenje i jedne ili dve radikalne feministkinje, većina članstva je ipak bila bliža protrans orijentaciji... onda je sam odlučio da prisustvuje događaju na kom se raspravljalo o statusu trans

---

⁸ Dostupno ovde: <https://marks21.info/kodeks-ponasanja/>

žena... tu je izneo TERF stav ne obazirući se na kolektiv, kritikujući panelistkinje... i već tada ga je samo korak delio od isključenja ... Mislila sam da će organizacija iskoristiti tu priliku da stavi tačku na takvo ponašanje i da raskine s tom patrijarhalnom praksom... Sećam se da sam imala snažan utisak da će, ako ga ne izbace, cela grupa ući u tu priču... i upravo se to desilo... pridružili su se još neki ljudi naklonjeni TERF-u, čak i oni koji su govorili „nismo dovoljno informisani”... čak i oni s kojima sam bila u dobrim odnosima nikada me nisu pitali za bilo kakav izvor ili razgovor da bi dobili informacije o trans temama... vrlo tipična priča u kojoj se unutrašnji problemi prikriju pronalaženjem spoljnog neprijatelja – a to su trans žene... (lična komunikacija, decembar 2020)

Iako je vođa i jedan od osnivača kolektiva uspeo da sakupi podršku oko nepreljivosti prema trans osobama, to nije bilo dovoljno da se on održi. Isključen je iz grupe u avgustu 2020, posle čega je kolektiv napustilo još pet članova/članica. U zvaničnom saopštenju navodi se da se „njegov veoma personalizovan način rada u novoj fazi razvoja Marks21 pokazao kao kočnica daljem rastu i efektivnom političkom radu organizacije” (M21 2020: na internetu). Jedna od mojih sagovornica je taj momenat ovako komentarisala:

Razdor do kojeg je došlo u grupi nema veze s transfobijom jer su obe strane transfobne... ali ima veze sa seksizmom... osoba koja je nekada bila prepoznata kao vođa ispoljila je toliko seksizma da je to bilo previše čak i za njih... bilo je privilegija u govoru, u zauzimanju prostora... nekih mačo trenutaka, čak i fizičkih pretnji... zaista su uvek bili spremni da ga javno brane, ali se previše toga nakupilo (lična komunikacija, decembar 2020).

Nekritički uvoz/prevod debate o trans pravima

Pitanje statusa trans populacije u okviru grupe verovatno ne bi dobilo takav afektivni naboj da se nije napajalo informacijama iz prostora u kom je imalo mnogo snažniji polarizacioni potencijal. U tom smislu, bitan je podatak da je M21 gotovo od samih početaka bio povezan sa Socijalističkom radničkom partijom čije je sedište u Velikoj Britaniji. Kolektiv je tako iz prve ruke imao uvid u teme o kojima se razgovaralo na britanskoj lewici.⁹ Po rečima jedne (bivše) aktivistkinje grupe:

M21 je toliko britanski orijentisan da su se britanski izvori pratili mnogo više nego naši lokalni... u stvari, ti izvori su kasnije oblikovali pristup grupe trans pitanju... M21 je imao veze s britanskom Socijalističkom radničkom partijom, delom Međunarodne socijalističke tendencije koja je najviše prisutna u Britaniji... Krajem 2012. odlučili smo da se udaljimo pošto je u Socijalističkoj radničkoj partiji nastala kriza zbog optužbi za silovanje... Znam da smo tada odlučili da prekinemo veze s njima i napravili poseban izveštaj o tome... u tom trenutku su se neki članovi okrenuli više ka *Counterfire*, još jednoj levoj organizaciji iz Britanije... (lična komunikacija, decembar 2020).

⁹ Neke britanske antitrans feministkinje bave se pitanjima društvene istorije žena radničke klase i radničkog pokreta. Vidi npr. kontroverzu u vezi sa istoričarkom Selinom Todd (Woolcock, 2020).

S obzirom na to da u srpskim medijima nije bilo posebno vidljive protrans aktivističke kampanje ili debate o trans osobama, transfobni diskurs M21 uglavnom je uvezen iz britanskog i šireg anglosaksonskog konteksta kroz njihove veze s britanskom levicom. Kako jedna trans aktivistkinja navodi:

skoro svi njihovi primeri dolaze iz Velike Britanije i nemaju gotovo nikakvog dodira s našom situacijom ovde... u nedavnom protestnom pismu povodom prikazivanja filma *Mala devojčica (Little Girl)*, govore o izveštaju *BBC Newsnight*, raspravljaju o funkcionisanju britanske Nacionalne zdravstvene službe...¹⁰ u svom izlaganju na konferenciji *Feminizam i levica* održanoj u Beogradu u novembru 2019, vođa grupe je zanemario lokalni kontekst i govorio je o vankuverskom centru za pomoć žrtvama silovanja, britanskoj organizaciji *Mermaids* i pozivao se na autorku s Novog Zelanda Renee Gerlich...¹¹ Čak i naziv te nedavno pokrenute inicijative *Lezbejska i gej solidarna mreža* treba da podseća na podršku koju su lezbejke i gejevi davali britanskim rudarima 1984. i 1985. godine... na svojoj stranici govore o slučaju žene po imenu Keira Bell iz Kembridža koja se odlučila za detranziciju... izgleda da su sada deo navodne *LGBInternacional* koja ima sedište u Engleskoj... (lična komunikacija, decembar 2020)

Uticao koji britanska debata o trans osobama ima na način na koji M21 artikuliše to pitanje i unosi ga u lokalni politički milje takođe je ojačan činjenicom da jedan od najistaknutijih članova i suosnivač kolektiva živi u Velikoj Britaniji. Po rečima jedne aktivistkinje:

On počeo je tu priču prilično suptilno, uglavnom kroz individualne razgovore... Sećam se da sam u jednom trenutku sedela s njim i da je počeo da priča o „toalet debati” ili čemu već... Sećam se da je bilo nekih čudnih komentara... Onda sam podvukla da ne mogu da govorim o Engleskoj jer je, kao prvo, sasvim jasno da on ima mnogo više informacija od mene, a kao drugo, i što je još važnije, mislila sam da ne možemo prosto porediti Britaniju i Srbiju, jer je reč o različitim nivoima marginalizacije trans populacije... a posebno što se s takvim stvarima ne može uraditi puki copy-paste... izgledalo mi je apsurdno da izjednačavam te dve ravni budući da smo mi ovde na vrlo niskom nivou političke organizacije ili bilo kakve solidarnosti i podrške... (lična komunikacija, decembar 2020).

Diskusija

U ovom tekstu sam ukazao na neke dimenzije odgovora na pitanje o tome kako je moguće da u društvenoj klimi neobuzdane korupcije, sveprisutnog siromaštva i stalne pretnje fašističkih upada u javni život, jedan navodno levi kolektiv pokrene rat protiv trans osoba odnosno trans žena koje su među najmarginalizovanim društvenim grupama. Postavio sam nedavni porast antitrans raspoloženja u dugoročni analitički okvir ukazujući na žilave patrijarho-kolonijalne struje koje su bile prisutne

¹⁰ Dostupno ovde: <https://marks21.info/otvoreno-pismo-festivalu-slobodna-zona-povodom-prikazivanja-dokumentarnog-filma-mala-devojčica-stop-transovanju-dece/>

¹¹ Dostupno ovde: <http://theinnerscar.blogspot.com/2019/11/feminizam-i-levica-panel-rod-i-pol.html>

i unutar *Praksisa*, međunarodno poznatog primera jugoslovenskog/srpskog levog organizovanja. Tvrdio sam da netrpeljivost prema trans osobama koja danas potiče od marksističke aktivističke inicijative M21 i njenog ogranka, LGSM, ima bar dva isprepletena elementa: prvo, pojavljuje se kao strategija koja pomaže istaknutim muškim članovima kolektiva da sačuvaju svoju krhku feminističku reputaciju; drugo, nastaje kao rezultat patrijarho-kolonijalnih uplitanja proizvedenih nekritičkim uvozom TERF stavova („puki copy-paste”) iz britanskog feminističkog i levog angažmana povezanog sa srednjom klasom.

Preciznije rečeno, *Praksis*, koji je delovao u kontekstu državnog socijalizma s relativno marginalnim feminističkim angažmanom, bio je otvorenije patrijarhalan pošto je, i pored progresivne orijentacije, u centru svog *Weltanschauung*-a imao (belog) *zapadnog muškarca* (Karkov i Valiavicharska 2018). S druge strane, u mnogo nepovoljnijim kapitalističkim okolnostima, obeleženim političkom korektnošću u okviru koje se liberalne feminističke tvrdnje ne mogu lako zanemariti, argumentacija grupe M21 zasnovana je na figuri (bele) *zapadne žene* čiji se s mukom postignut društveno-pravni status mora zaštititi od navodno sveprisutne pretnje trans žena/osoba. Nasledivši normalizovani seksizam (dodatno pojačan tokom devedesetih) od svojih jugoslovenskih preteča, najistaknutiji članovi grupe M21 pribegavaju transfobnim stavovima kako bi skrenuli pažnju s njegovih opetovanih erupcija i umesto toga se predstavili kao zaštitnici feminističke stvari. Na taj način, transfobija se koristi kao patrijarhalni instrument koji žrtvuje veoma marginalizovanu društvenu grupu zarad demonstracije navodne posvećenosti emancipaciji žena.

Činjenica da je jugoslovenski/srpski marksistički „humanizam” u svojim rodno zasnovanim, patrijarhalnim reprezentacijama potencirao kako *zapadnog belog muškarca* (u slučaju *Praksisa*) tako i *belu ženu* (u slučaju M21), svedoči o njegovom izrazito heteronormativnom (*Praksis*) i sve više takođe homonormativnom (M21) karakteru. Teškoće podržavanja rodne subjektivnosti koja bi prevazišla binarne opozicije obeležene značajnim razlikama u pogledu društvene moći odražavaju upornost kojom se ta vrsta aktivističkog zalaganja opire suštinskom i potencijalno politički plodonosnom uplivu kvira. *Žena* je ovde subjekt onih feminističkih struja koje je konstruišu pre svega kao žrtvu stalno zabrinutu za svoja teško stečena prava (Vilencu 2019). U tom smislu, netrpeljivost M21 prema trans osobama, umesto da im pomogne da ostvare svoje deklarirane ciljeve, otkriva kontrarevolucionarnu prirodu postjugoslovenske „tranzicije” koja region drži u „drugom feminističkom talasu”: *žena* u centru kolektiva danas svakako nije univerzalna, biološki zasnovana realnost, već upravo *politički subjekt* koji je trebalo da ima istaknutiju ulogu u delovanju *Praksisa* pre skoro pet decenija.

To da se jedna navodno leva inicijativa 2020. godine zalaže za rigidnu rodnu distinkciju pokazuje u kojoj meri je na srpsku levicu u međuvremenu uticao imperio-kapitalistički ekspanzionizam koji je stavio tačku na život socijalističkog sveta. Usvajanjem takvog pristupa, M21 ne samo da nije u toku s najprogresivnijim tendencijama transnacionalne rodne emancipacije, već propušta priliku da se nadoveže na progresivne aspekte nasleđa jugoslovenskog socijalizma koji je pokušao da destabilizuje rodnu binarnost (barem ustavnim) izjednačavanjem političkog, socijalnog i

ekonomskog statusa muškaraca i žena, što je pitanje s kojim se mnoge kapitalističke zemlje i dan-danas bore. Dominacija neoliberalnog kapitalizma na jugoslovenskom prostoru tokom poslednjih decenija praćena je snažnim procesima repatrijarhalizacije koji su zaoštrili granicu između „muškaraca” i „žena” i doprineli učvršćivanju tradicionalnih rodnih uloga. To se ne bi desilo da „otvrdnuta” rodna razlika nije od presudnog značaja za način na koji kapitalizam organizuje podelu rada na postsocijalističkoj poluperiferiji (Blagojević 2009): on, naime, nastoji da smanji troškove sistematskom reprodukcijom patrijarhata i degradacijom prava radnika i radnica, žena, a posebno trans osoba koje se teško uključuju u radnu snagu (Gonan i Gonan 2018; Jandrić 2018).

Prema tome, posthladnoratovska inkorporacija Srbije i šireg jugoslovenskog regiona u globalnu geografiju neokolonijalnog kapitalizma, za koju je plaćena ogromna društvena cena, svakako se odražava i na način na koji se organizuju (navodno) levi kolektivi. Lišena svog rečnika zahvaljujući rasističkim/nacionalističkim „socijalistima” (SPS), leвица Srbije osujećena je dugotrajnom međunarodnom izolacijom, brisanjima socijalističkog feminističkog znanja i erozijom intelektualnog potencijala izazvanom sistematskim uništavanjem naučnih standarda (Blagojević 2009). Aktivno razbijana i lišavana emancipatorne suštine, leвица je bila sve izloženija rizicima „nekritičkog” uvoza/prevoda zapadnih feminističkih debata. U nedostatku socijalističko-feminističke „kritične mase” koja bi ih konstruktivno „prevela” (Clarke et al. 2015), tako uvezenim društvenim procesima omogućuje se da se hibridizuju s lokalnim patrijarhalnim/rasističkim tradicijama na način koji proizvodi znatnu političko-ličnu štetu. Kroz ovaj proces, kolektiv M21 ne samo da se ne opire, već učestvuje u neokolonijalnoj logici koja marginalizuje i osiromašuje region istovremeno nudeći „preventivni” konzervativni odgovor na zamišljenu pretnju trans osoba koja bi se, prema njihovom mišljenju, mogla pojaviti u nastupajućim godinama. Na taj način, transfobno raspoloženje kolektiva pokazuje kako *backlash* ne treba shvatiti samo kao povratak (nekada poraženih) konzervativnih snaga, već kao silu koja obavija čitavo političko polje pomerajući „referentni sistem” političke borbe udesno i tako omogućavajući neuobičajene, „desno-leve” koalicije.¹²

S tim u vezi, ovaj tekst ukazuje na jednu od dimenzija afektivne rekonfiguracije koja se odvija nakon ratova za jugoslovensko nasleđe, navodno vođenih u ime želje jugoslovenskih naroda da žive u *svojim* (nacijama-)državama. Dok takvi državotvorni procesi nastavljaju da služe kao izvor napetosti, etničko raspoređivanje jugoslovenskog prostora dovelo je do toga da se neprijateljstvo „rezervisano” za *etničke druge* povuče pred netolerancijom prema *seksualnim i rodnim drugim* (Bilić

¹² Treba se osvrnuti na polemiku koja je nastala oko izdanja (tom LV, br. 3) časopisa *Sociološki pregled* koje je, pod velom naučne slobode, doneo niz problematičnih, kako homo- (npr. Šuvaković, 2021) tako i transfobnih (Vuković, 2021), „doprinosna” aktuelnoj debati o (homo)seksualnosti i (trans)rodnosti u srpskoj javnoj sferi. To izdanje podstaklo je „jedan deo srpske sociološke zajednice” da organizuje peticiju za podršku istopolnim partnerstvima i LGBTI osobama, uopšte. U reagovanju na peticiju (dostupno ovde: <https://lgsolidarnamreza.org/2021/11/02/odgovor-socioloskoj-i-naucnoj-zajednici/>), LGSM se ograničio na neslaganje sa određenim homofobnim tvrdnjama, uključujući Šuvakovićevu (2021: 730) ideju da istopolne zajednice „nemaju nikakvu društvenu funkciju do zadovoljenja sopstvenih seksualnih potreba [tj. potreba lezbejki i gejeva, BB]”.

2020; Bilić i Radoman 2019). Na primer, u multietničkoj Bosni i Hercegovini, gde je etnička pripadnost zacementirana kao ključni kriterijum političkog života, prva parada ponosa održana je tek 2019, dok se takvi događaji u etnički homogenijoj Sloveniji odvijaju od 2001. godine. To pokazuje koliko su etnička pitanja u stanju da obuzmu politički program i ponište, degradiraju ili odbace bilo koji politički zahtev u vezi s (trans)rodnom i (nehetero)seksualnošću. Međutim, kada se „etnički drugi” drži „pod kontrolom”, nenormativni rodovi i seksualnosti prelaze u prvi plan konzervativne politike. U tom slučaju se unutar državnih granica iznova iscrtavaju linije podela i menjaju transregionalni savezi kako bi se pojedini segmenti leve i desnice susreli u pokušaju da se patrijarhalna rodna norma opet uspostavi na esencijalističkim osnovama.

Takvi procesi, ugrađeni u polarizovane i afektivno nabijene okolnosti regionalne politike, odvijaju se u atmosferi u kojoj se znanje o trans osobama brzo razvija. Uprkos činjenici da je Beograd međunarodno poznata destinacija za hirurške zahvate kojima se potvrđuje rod (Nord, 2019), i samim tim mesto na kom se tokom poslednjih decenija akumuliralo medicinsko znanje o trans telima, socijalni i politički aspekti tekuće „trans revolucije” u velikoj su meri još uvek *terra incognita* na postjugoslovenskom prostoru. Međutim, leve grupe nisu do sada pristupile pitanjima u vezi s trans osobama kao oblašću interseksionalno osetljivog *učenja* koje bi moglo imati koristi od otelovljenog trans iskustva i uvažavati način na koji rasa, klasa, rod i seksualnost međusobno deluju unutar njihovog, nekolonijalno obeleženog, društvenog konteksta. „Preventivna” hegemonija anglosaksonskog narativa o „trans pretnji” smanjuje prostore za razmenu ideja i ometa jezičku evoluciju koja bi preciznije izrazila lokalne živote i dala im pristup u javni prostor na ravnopravnoj osnovi. Jedan od mogućih načina da se dozvoli pojava novog „jezika” bio bi udaljavanje „od konvencionalnih zapadnih načina saznanja” (Escobar 1995: 216) ka pluralnijim, dekolonijalnim konceptima čoveka koje nude crni feminizam i globalni jug (Karkov 2015). Ukoliko je *Praksis*, koji je potekao iz jednog od centara Pokreta nesvrstanih, bilo teško da uspostavi diskurzivne veze s tim emancipatornim nasleđem, utoliko je takav poduhvat teži i neophodniji savremenom levom organizovanju koje se odvija u svetu lišenom socijalističke „brane” nekolonijalnoj/kapitalističkoj ekspanziji. I *Praksis* i M21 mogu poslužiti kao upozorenje o tome kako upliv rasističkog diskursa u naizgled leve krugove može emancipatornu borbu odvesti putevima ugnjetavanja i dehumanizacije.

Na kraju, prikaz koji poredi dve marksističke inicijative iz dva vremenska perioda – jugoslovenskog socijalizma i postjugoslovenskog/srpskog neoliberalnog kapitalizma – ne može u dovoljnoj meri da obuhvati razmere skorašnje transfobije. Iako ih je teško razmrsiti zbog preklapanja članstva, regionalne leve i feminističke/ženske/lezbejske organizacije imaju svoje posebne razvojne putanje i moguće je da netrpeljivost koju neke ispoljavaju prema trans i rodno nebinarnim osobama proizlazi iz ideološki različitih, ali komplementarnih izvora (vidi npr. Bakić 2020). Trebalo bi detaljnije sagledati dinamiku kojom delovi regionalnog feminističkog pokreta poslednjih godina napuštaju svoje socijalističko nasleđe i učvršćuju binarnu rodnu podelu. Na primer, organizatorke beogradskog Lezbejskog marša 2015. insistirale su

na tome da to bude događaj *samo za žene*, čime su eksplicitno isključile muškarce iz učešća u protestu koji se odvija u *javnom* prostoru (Bilić, 2020). Takav strateški izbor, sličan ranije navedenim marksističkim poteškoćama, ukazuje na kombinovani uticaj kapitalizma i repatrijarhalizacije: zaoštava rodnu binarnost tako što reprodukuje patrijarhalni obrazac isključivanja i deli kapitalističku želju za privatizacijom opšteg dobra. Iako oslobađanje trans osoba tek treba da se suoči sa izazovima u deceniji koja sledi, ono ne može izvojevati pobjedu sve dok diskriminatorni stavovi prema ženama, muškarcima i drugim rodovima potiču upravo od onih koji bi trebalo da budu njegovi glasni zagovornici.

Literatura

- Akintola H. E. (2017) „Britain can’t just reverse the homophobia it exported during the empire“, dostupno na www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/28/britain-reverse-homophobia-empire-criminisation-homosexuality-colonies
- Baker, C. (2018) *Race and the Yugoslav region: Postsocialist, post-conflict, postcolonial?* Manchester: University Press.
- Bakić, A. (2020) „TERF: Radikalna desnica u feminističkom ruhu“, dostupno na <https://voxfeminae.net/pravednost/terf-radikalna-desnica-u-feministickom-ruhu/>
- Bettcher, T. M. (2006) „Understanding transphobia: Authenticity and sexual violence“, u K. Scott-Dixon (ur.), *Transforming feminisms: Transfeminist voices speak out* (str. 203–210), Toronto: Sumach Press.
- Bilić, B. (2020) *Trauma, violence, and lesbian agency in Croatia and Serbia: Building better times*. London: Palgrave Macmillan.
- Bilić, B., i Radoman, M. (ur.) (2019) *Sisterhood and unity: Lesbian activism in the (post-) Yugoslav space*. London: Palgrave Macmillan.
- Bilić, B. (ur.) (2016) *LGBT activism and Europeanisation in the post-Yugoslav space*. London: Palgrave Macmillan.
- Blagojević, M. (2009) *Knowledge production at the semiperiphery: A gender perspective*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Bonfiglioli, Ch. (2008) „Belgrade 1978 Remembering the Conference “Drugarica žena. Zensko pitanje – novi pristup?” “Comrade Woman. The Women’s Question: A New Approach?” Thirty Years After. [Neobjavljena master teza]. Univerzitet u Utrehtu.
- Clarke, J., Bainton, D., Lendvai, N., i Stubbs, P. (2015) *Making policy move: Towards a politics of translation and assemblage*. Bristol: Policy Press.
- Escobar, A. (1995) *Encountering development*. Princeton: Princeton University Press.
- Fuchs, Ch. (2017) „The Praxis School Marxist humanism and Mihailo Marković’s theory of communication“, *Critique: Journal of Socialist Theory*, 45 (1–2): 159–182.
- Gonan, L., i Gonan, M. (2018) „Transfobija i ljevica“, dostupno na <http://slobodnifilozofski.com/2018/12/transfobija-i-ljevica.html>
- Hall, S. (1997) *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Milton Keynes: The Open University.

- Hasenbush, A., Flores, A. R., i Herman, J. L. (2019) „Gender identity nondiscrimination laws in public accommodations: A review of evidence regarding safety and privacy in public restrooms, locker rooms, and changing rooms“, *Sexuality Research and Social Policy*, 16 (1): 70–83.
- Jacques, J. (2020) „Transphobia is everywhere in Britain“, *The New York Times*, dostupno na www.nytimes.com/2020/03/09/opinion/britain-transphobia-labour-party.html
- Jakšić, B. (2011) „Nacionalističke kritike Praxisa“, *Filozofija i društvo*, 22 (2): 77–104.
- Jandrić, I. (2018) „Institucionalni patrijarhat kao zakonitost kapitalizma“, dostupno na <http://slobodnifilozofski.com/2018/12/institucionalni-patrijarhat-zakonitost.html>
- Karkov, N. R. (2015) „Decolonizing Praxis in Eastern Europe: Towards a South-to-South dialogue“, *Comparative & Continental Philosophy*, 7 (2): 180–200.
- Karkov, N. R., i Valiavicharska, Zh. (2018) „Rethinking East-European socialism: Notes toward an anti-capitalist decolonial methodology“, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 20 (6): 785–813.
- Kearns, M. (2018) „TERF Wars“, *National Review*, 25–26.
- Lewis, S. (2019) „How British feminism became anti-trans“, *New York Times*, dostupno na www.nytimes.com/2019/02/07/opinion/terf-trans-women-britain.html
- Lóránd, Zs. (2018) *The feminist challenge to the socialist state in Yugoslavia*. London: Palgrave Macmillan.
- Marković, M. (1976) „Marxist philosophy in Yugoslavia: The Praxis group“, *Marxism and Religion in Eastern Europe*, 63–89.
- Marks21. (2020) „Izveštaj s osmog kongresa“, dostupno na <https://marks21.info/izvestaj-s-osmog-kongresa-marks21/>
- Marks21. (n.d./a) „O nama“, dostupno na <https://marks21.info/o-nama/>
- Marks21. (n.d./b) „Kodeks ponašanja“, dostupno na <https://marks21.info/kodeks-ponasanja/>
- McClintock, A. (2013) *Imperial leather: Race, gender and sexuality in the colonial conquest*. London: Routledge.
- Nord, I. (2019) „Routes to gender-affirming surgeries: Navigation and negotiation in times of biomedicalization“, u G. Griffin i M. Jordal (ur.), *Body, migration, re/constructive surgeries* (str. 209–224). London: Routledge.
- Paisley, D. (2020) „LGB Alliance“, dostupno na <https://twitter.com/davidpaisley/status/1330480707043471360?s=25&fbclid=IwAR2rBA7MCRNVNdAfVZFSWOgjFdpRqIBq-7om9-7c69iyWbRi8twycYB3ISI>
- Pearce, R., Erikainen, S., i Vincent, B. (2020) „TERF Wars: An Introduction“, *The Sociological Review Monographs*, 68 (4): 677–698.
- Praxis.memory of the world. (n.d.) „Učesnici Korčulanske ljetnje škole – popis“, dostupno na <https://praxis.memoryoftheworld.org/#/book/3c821ef4-1336-42d0-a846-f21d650d71bc>
- Pride in London. (2018) „Statement from Pride in London regarding the 2018 protest group“, dostupno na <https://prideinlondon.org/news-and-views/statement-from-pride-in-london-regarding-the-2018-protest-group/>
- Stubbs, P. (2020) „Socialist Yugoslavia, the Global South and the Non-Aligned Movement: the limits of Yugocentrism“, dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=s94va-VINHoA&list=UUwM2JKE3w1-sv-3pqaHhEKw>

- Subotić, J. i Vučetić, S. (2019) „Performing solidarity: Whiteness and status-seeking in the non-aligned world“, *Journal of International Relations and Development*, 22 (5): 722–743.
- Šuvaković, U. (2021) „Prilog raspravi o društvenom priznavanju brakolikih i porodicolikih društvenih pojava“, *Sociološki pregled*, 55 (3): 714–730.
- Vilenica, A. (2019) „Tri pravca rodnog abolicionizma“, dostupno na <https://www.bilten.org/?p=28496>
- Vodovnik, Ž. (2012) „Democracy as a verb: Meditations on the Yugoslav Praxis philosophy“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14 (4): 433–452.
- Vuković, A. (2021) „Circulus vitiosus dihotomije pol/rod: feministička polemika sa trans aktivizmom“, *Sociološki pregled*, 55 (3): 650–659.
- Woolcock, N. (2020) „Selina Todd: feminism professor in trans row defended by free-speech activists“, dostupno na <https://www.thetimes.co.uk/article/professor-selina-todd-barred-from-event-celebrating-womens-lib-is-backed-by-free-speech-campaign-7r-98m5j9p>

Bojan Bilić

(POST)SOCIALIST GENDER TROUBLES: TRANSPHOBIA IN SERBIAN LEFTIST ACTIVISM

Abstract: Over the last few years, the highly charged debates about the role that trans women should play in leftist and feminist struggles have spilt over from the Anglo-American space into the polarized and fragmented field of Serbian activist politics. In the context of rapid impoverishment, omnipresent corruption, and constant erosion of the working class, trans women – one of the most marginalized social groups – have been constructed as an “arch-enemy” provoking painful tensions and draining activist energies. In this paper I draw upon semi-structured interviews with trans and feminist activists to explore why it is that some strands of Serbian leftist activism – which has had a hard time recovering from the 1990s’ nationalist blow – mark gender difference in such a rigid way that “what is socially peripheral” becomes symbolically central (Hall 1997) to the point of exclusion, discrimination, and verbal violence. While I focus empirically on the polemics surrounding the activist collective *Marks21*, whose most visible male members have been particularly vocal about the risks that trans (women’s) emancipation allegedly poses for the precarious achievements of the leftist and feminist movements, I juxtapose it with *Praxis*, an older Yugoslav Marxist initiative that can hardly boast about its feminist record. Within such an analytical frame, I argue that the capacity of the ‘trans question’ to split the already minuscule left side of the political spectrum is reflective of the long-term conservative and neocolonial dimensions of the Yugoslav/Serbian Left.

Keywords: transphobia, leftist activism, Serbia, Marx21, Praxis, patriarchy, neocoloniality